

Csíksomlyó és a moldvai csángók¹

BÁLVÁNYOS-HAVASA

A moldvai csángók búcsújárásának 17–18. századi erősségét jelzi, hogy a csíksomlyói Szent Péter egyházközség a 17. század elején Bálványos-havasát azért kapta a moldvai vajdától, hogy ennek fejében a búcsúra érkező moldvai híveket háromnapi étellel és szállással ellássa. Benkő Károly 1853-ban kiadott könyvében idéz egy 1823-ban készült latin feljegyzést, amely az adományozást két évszázaddal korábban mondja. „Bálványos-havasát Moldva vajdája kétszáz évvel ezelőtt ezen törvény által Szent Péter egyházközségéhez csatoltatta, mely szerint a pünkösdi ünnepekre Cs. Somlyóra, a magyar szomszédokhoz Moldva határába érkezetteknek háromnapi ellátást nyújtanak, illetve a visszatérésükhöz szükséges (ugyanazon) tartalékokról gondoskodnak.”² Domokos Pál Péter egyik írásában erre vonatkozóan az 1819–1827 között szolgáló Szepessy Ignác erdélyi püspök egyik latin nyelvű oklevelét ismerteti, amelyben a püspök részletesen ír erről a századokkal korábbi adományozásról. Az oklevél szerint a moldvai magyarok kérték meg a vajdát, hogy adományozzon egy havast Csíksomlyónak. Az oklevél egyik mondatát Domokos Pál Péter fordításban idézi is: „Noha a moldvai csángómagyarok csak régebben jártak ide búcsúra, és ma már többé nem jönnek, mindazáltal Szent Péter megye bírja a Bálványos havasát, melyen ma is 19 lakok vannak, és egy jó sóskút is – nagy területen az egyedüli – adja vizét.”³ Az adomány létét a Szent Péter egyházközség História Domusának egyik, pontosan nem datálható, de vélhetően az 1920-as évek első felében kelt bejegyzése is igazolja: „X. rész. Bálványos havas. – Bálványos havasról, Szent Péter Egyházmegye elveszett paradicsomáról most már csak nekrológot írhatnak. [...] A többrendbéli tatár betörések miatt a Bálványosra vonatkozó adománylevél megsemmisült. A hagyomány szerint a moldvai vajda meg az 1796-dik évi visitationis decretum szerint a moldvai hívek adományozták a Szent Péter egyházmegyének, azon kötelezettséggel, hogy a Moldvából a csíksomlyói búcsúba járó magyar ajkú katolikus híveknek útiköltségéről és három napi ellátásáról gondoskodjék.

Rendeltetése, hogy annak jövedelméből a templom, a papi és kántori lakok javíttassanak és fenntartassanak, továbbá a Szent Péter Egyházmegyét alkotó Várdotfalva, Csobotfalva, Csomortán és Taploca községek szükségletei fedeztessenek. Csíkszereda is 1751-ig ezen egyházközséghez tartozott. Ekkor saját erejéből templomot épített, és elvált s a Bálványos élvezetétől is elesett. Elválását később megbánta, de az önként kivált

testvért tejtestvérei nem fogadták többé vissza a Bálványos birtoklásába.”⁴ Mivel Bálványos-havasa a 17. század elején-közepén már bizonyíthatóan a csíksomlyói egyházközség tulajdona volt⁵, ezért az adományozásnak valamikor a század elején kellett történnie, amiből nemcsak a moldvai csángók búcsújárásának kezdetére, hanem magának a búcsújárásnak a meglétére is következtethetünk. „A moldvai fejedelem adománya bizonyára nem közvetlenül a búcsújárás kialakulását követően jött létre, hanem már egy hosszabb ideje fennálló helyzetet kívánt ezzel orvosolni. Ez szintén azt sejteti, hogy a moldvaiak búcsújárása (és így maga a csíksomlyói búcsú) a 17. század első felében, vagy már azt megelőzően létezett” – írja Botár István régész.⁶ A Moldvából érkezők ellátása a 19. század második felében még szokásban volt. Az 1901-ben Csíksomlyón született Domokos Pál Péter édesanyja még főzött „a moldvai nagykalapú csángóknak”⁷ A hagyománynak megfelelően a moldvai csángók ma is sajátjuknak érzik a Szent Péter és Szent Pál-plébániatemplomot, itt gyülekeznek, itt töltik virrasztva a pünkösdi búcsú vigiliáját, itt mondanak számukra ún. „csángó misét”, és itt őrzik a csángómagyarok 1992-ben Magyarországról kapott lobogóját is, amellyel felvonulnak a körmenetén.

A KEGYSZOBOR MOLDAI EREDEZTETÉSÉNEK LEGENDÁI

A csíki székelyeknek adományozott Bálványos-havas, mint mondai motívum, ma is él a moldvai csángók között, ami azzal magyarázható, hogy az így létrejött jogviszonynak több évszázadon át jelentősége volt a moldvai katolikusok búcsújárásában, ezért a kollektív emlékezet is megőrizte az adományozás emlékét. A moldvai csángó mondákban Bálványoshavasa odaadományozásának motívuma azonban egészen más „tranzakció” részeként, azaz megváltozott értelmi összefüggésben bukkan fel. A moldvai csángók úgy tudják, hogy az értékes havast eredetileg a magyarok adták a lujzikalagoriaknak cserébe a faluhoz tartozó Barátból elvitt Mária-szoborért (!), de később a falu haszonleső vezetői csalárdul „visszaárulták” azt a magyaroknak, amiért el is nyerték a büntetésüket:

„S osztándes most errefelé, most edzs száz éve vot edzs Salamon Mihály. Ő vot akkor itt a néptanácsnál a fej. A primár. S akkor ő elment a madzsarokhoz, hodzs fizessék meg (ti. az elvitt Mária-szobrot). S a madzsarok adatták neki a Bálványos havasait. Met akkor még Bárát es mind ide tartozott,

s ő vot a primár. Kalagori. Nagy heljség vot a Bálványos havassa, nem tudom, hány esztena tért le oda. Azt mondták, tizenkét esztena. S azt a havast ő osztán visszaárulta a madzsaroknak! Pénzért visszaadta. De ő arra a pénzre kell valék csináljon három templomot. Neki meg es vót mondvál, hodzs hova csináljék, de ő nem sínált semmit. A madzsarok visszavették a heljet s neki dékával [vékával] mérték a párát. Tudzsa, mi a déka? Sztánbola! Nem adták, hodzs fizessék, hodzs olvassák, hanem mérték! S ő abból kell vala csináljék három templomot. De ő nem csinált semmit, hanem inkább magának az udvarokat, házakot, emeleteket Bákóba. Ide a templomunkhoz adott egy százőtvenezer lejt. Csak annyit adott. S osztán ezétt megbüntette az Isten. Mikor közel vot, hogy imám haljék meg, halála óráján jöttek az ördögök, s táncoltatták. Hát ezétt, hodzs a templomok helyett csinálta magának a vadzsonságot. Látták a szomszédok es, hodzs jöttek edzs nadzs lukszoskocsival, s mikorra értek a kapuhoz, akkor vesztek el. Addig látták őket, addig látták, de tovább nem látott senki semmit. Amelyikek vótak benn, azok hallották: »Ne, esmé jönnek! Szegén Mihály bácsi!« »Jaj, mindent tesznek a fejembe!« Kellott táncoljék velik. Az urakval, meljikek bémentek hezza. Én őt nem üsmertem, csak a fíját üsmertem.» (Lujzikalagor)⁸

A csíksomlyói Mária-szobor Moldvából – egészen pontosan a hajdan Lujzikalagorhoz tartozó, Bákó melletti Barátból (rom.: Barați) – való származtatásának legendája általánosan ismert a moldvai csángók között. A szobor Csíksomlyóra való menekítését számos legenda meséli el. Ezekben a havasodományozás motívuma ritkán bukkan fel, azaz csak járulékos elemnek tekinthető a fő téma – a csíksomlyói kegyszobor Moldvából való eredeztetése – mellett. A mondák közül érdemes néhányat teljes terjedelemben idéz, hogy a mondakör fő elemei kirajzolódjanak:⁹

„Rég, több száz esztendeje a szobor itt vót nálunk Moldvába, ott fennebb Bárátba. Őszvel elmentek pujszedni. Kukuruza-szedni. Sz egy nyocesztendős lejányecska megkapott egy lilium fehér virágot a kukuruza közt. Az édeszapja szedte a kukuruzát, sz a lejányecska pedig kihuzta az a virágot, hogy vigye haza. Sz akkor megkapta a koronáját a szobornak. Sz ahogy megkapta, hát vájni fogta, sz kitakarta a koronát. Odahitta az édeszapját, odahitták a papokat, sz a Máriát kivitték a templomba Bárátba. Osztán jött egy nagy háboru. A törökökkel. Akkor ezt a szobrot el kellett dugni. Hogy a törökök nehogy esszedarabolják, esszetörjék. Akkor tették kocsiba, sz vitték ki oda Szomoljora, sz bédugták az erdőbe a földbe. Ott elé má pusztá vót abba az üdőbe. Ágakot tettek reje, sz mikor vége lett a háborunak, akkor ott a ferencrendi papok békeríttek egy nagy darabot, sz mondták, hogy az az övék.» [...] „Mondják, vot két kalagori ember, az egyik Horvát János, a mászikot valami Szalamonnak nevezték, akik kimentek oda, sz mondták, hogy fizessék meg, többet ne máj fizessenek minden évbe (ti. a csíksomlyóiak a Moldvából elvitt Mária-szoborért). Sz elvették a magyaroktól a szok pénzt, me ugye, a hely az övéké vót, a kalagoriaké. Elvették a szok pénzt, amivel kellett vona templomot építsenek, de nem máj építettek, hanem vettek házakot magiknak. Osztán abból

a pénzből mégesz csak csináltak egy káponát. Ott Kalagorba meglátszik a hegyen.» (Bogdánfalva)¹⁰

„A bákóiak azétt mennek oda Somlyóra, met ott szent hely van. Mondták az öregek, hogy a somlyói Szüzmárja inné van kivive a Barát hegyiről. Inné Bákó mellől. [...] No, mondzsam meg magának, hodz volt ez a történet? E rég, nem tudom, hán száz esztendeje jöttek a terekek. A Barát hedzsin vot edzs templomecska – még én es értem, mikor kicsi dzsermek vótam – s abba vót a Szüzanya. De mikor jettek a terekek, a somlyói Szüzmárját odaadták a madzsaroknak. A szobrot. Me ha el nem veszik vala, akkor esszetörik vala a terekek. Met a harangokat, melyikek ott vannak ma es, azokat béhánták vót oda edzs nadzs gederbe. De most má azóta bédugták a gedret. A két harang még most es ott van a Barát hedzsin a szöllőbe. S a somoljói Szüzmárját, mondom, elvették, s vitték Hedre, vitték Madzsarországra. Innét elvette két katoná a hátáro. Madzsar katonák. De vátoztak! Még vitte kettő, még vitte kettő, s mind udzs tovább. S mikor oda értek abba a helybe, hol rija vadzsón építvel most a templom, onnét többet nem lehetett megmozdisák! Elvette nédzs katoná. Nem lehetett. Elejibe oda tettek edzs pár ökröt, két pár ökröt, három pár ökröt, hat pár ökröt – nem lehetett onnan megmozdisák. S akkor otthajták, elmentek a királyhoz, s megmondták ott – nem tudom, melyen király volt abba az üdőbe –, hodzs ne, mi történt. S akkor a király azt mondta: – Ott hadzsátok el, met ott a szent hely! – A Szüzanya Máriának a helye. S akkor ottmaradt, s rija építették a templomot. [...] Idzs vot ez a történet a somlyói Szüzmárjával. A csángók mind tudzsák.» (Lujzikalagor)¹¹

„Az öregek udzs mondták nekünk, hodzs mikor a törökök jöttek, a Szüzanya bé vot hánval a Barát hedzsin a tóba. S akkor a madzsar katonák elragadták magikkal, s vitték Madzsarországra. Mikor kiértek a Somlyó oldalaira, Mária ott kapott lakást. Kapott helyet. Udzs hodzs ökrököt tettek oda, s udzs sem tudták mozditni. Pedig addig udzs vitték ulyan könnyen vitték, mind edzs zsák szalmát. S mikor kiértek oda, udzs megnehezedett, hodzs többet nem tudták vinni. Elmentek a plébánoshoz, s mondták: »Mi lesz evvel? Mi lesz evvel?«, me a katonák ott hadzsták, ők iparkodtak, mentek tovább. Ott hatták a Máriját. Ők mentek vissza Madzsarországra. Mi lesz vele? Tettek elejibe nédzs pár ökröt, de nem tudták mozditni. Akkor eljött a plébános, s mondta: »Itt a lakása!« S templomot építettek oda. De a Márija orcájo vágást kapott. Met a katonák, amikor a fedzsverrel vették ki a tóból, a fedzsveren kés vot, s mikor avval huzták ki, jedzset csináltak az orcájára. A bajonét lehasította. S azóta ragasztották többször, de nem fogta meg. Nem mentek semmire. S most a csángók mennek a Mária után. Keresik a Szüzanyát. Azt mondták, hodzs udzs vitték el innét, mind edzs zsák szalmát. S mikor odaértek a Csíksomlyóra, onnan nem tudták megmozditani. Ott kapott lakást a Mária.» (Lujzikalagor)¹²

„A baráti búcsúról azt banuilják [gyanítják] a magyarok, hogy a szabara onnét lenne Barátból. Amikor volt vaegyszer, sok ideje, néhány száz esztendeje, Moldvában voltak magyar kalagorok [szerzetesek] s Baráton – la Barați – ott volt nekik

templomik, manasztireik [kolostoruk] volt. S osztán nem tudják megmondani nyilván az a sztatuja [szobor], a Boldogságos Szűz Máriá, melyik ott van a templomba (Somlyón), honnét van. De úgy van az állapítás, a banuilás [gyanítás], bánás, gondolás, hogy innen van – de la Barați – Moldvából.” (Csík)¹³

A mondai történet összes lényeges motívuma – a földben rejtő szobor csodás megmutatkozása (virág, korona) egy ártatlan kislánynak, templomban való elhelyezés, elenség elől való menekítés, megsebzés, elnehezedés, újabb templomépítés – előfordul más vidékeken, sőt más népek körében is, vagyis mindezek európai vándormotívumok, amelyek más kegyszobrok és -képek eredetmítoszaira is jellemzőek. De annak, hogy a kegyszobrot minden szövegváltozat egyöntetűen a Bákó melletti Barátból, Lujzikalagor hajdani filiájából származtatja, valamilyen helyi oka van. Mint ahogy annak is, hogy a moldvai csángók a Csíksomlyói Máriát egyöntetűen sajátjuknak, tulajdonjogi szempontból is a magukénak tudják. Sokan közülük ezzel indokolják a kegyszobor Csíksomlyón való felkeresését: „menyünk a Szűzanya után”. Ebben a vonatkozásban Barát falunak már a neve is sokatmondó. A településnév, amely a forrásokban legelőször 1760-ban Boraz alakban fordul elő, nyilvánvalóan obszerváns ferencesek „barát” nevéből származik.¹⁴ A Bákó melletti Barát a moldvai egyházi levéltári források szerint is a Csíksomlyóról Bákóba jött ferencesek birtoka volt.¹⁵ Ezt az „ötven házas katolikus magyar” falut 1588 előtt a vajda Terebes néven adományozta a katolikus egyháznak, illetve a bákói ferenceseknek¹⁶, akiknek felhatalmazása nélkül a 16. században más pap nem is működhetett ezen a vidéken.¹⁷ A falu régi Terebes – sőt a román Terebestől megkülönböztetendő: Magyarterebe vagy Alsóterebe – nevét a Barát név idővel kiszorította¹⁸, ami épp az állandó ferences jelenlét miatt következhetett be. Az itteni völgyben 1745-ben épült fatemplom a kor viszonyainak megfelelően szalmával volt fődve, 100 kg súlyú harangja, és gazdag belső berendezése volt. A Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.) tiszteletére szentelt templom titulusa ugyancsak a ferencesek Mária-tiszteletére utal.¹⁹ A csángó mondai hagyomány és a Bákó melletti Barátban működő ferencesekre vonatkozó levéltári adatok arra készítetnek, hogy elgondolkodjunk Losteiner Leonárd Propago Vitis-ének egyik meghökkentő közlésén, miszerint a csíksomlyói Mária-szobor 1704-től 1758-ig Moldvában volt.²⁰ Ez az adat azonban értelmezhetetlen, hiszen más korabeli adatok ennek ellenkezőjéről szólnak.²¹ De mégis marad a kérdés: az erdélyi ferences rend nagy tudású, hatalmas kéziratokat készítő történésze, aki 1744-ben született Kolozsváron és ott is élt 1790-ig, vajon valóban tévedett-e, amikor 1786–1789-ben keletkezett nagy történeti munkájában pontos évszámjelöléssel (!) azt írta, hogy a Mária-szobor néhány évtizeddel korábban, de mindenesetre még az ő életében időlegesen nem volt Csíksomlyón? Barna Gábor a kegyszobrot Moldvából eredeztető legendákban az egykori ferences missziók emlékét véli megőrizni, és azt is feltételezi, hogy a szájhagyományt „a felülről jövő hivatalos román egyházi sugalmazás” is ala-

kította.²² A helyi néphagyományt természetesen a moldvai katolikus egyház is ismerte. Mihai Robu jászvásári püspök 1939-ben egyik beszédében meg is emlékezett róla.²³ Erre a legendára alapozva az 1980-as években Barátban az egyház létrehozta a csíksomlyói pünkösdi búcsú translatióját, kialakítva egy regionális vonzaskörű búcsút, azzal a többé-kevésbé titkolt szándékkal, hogy az „ellenbúcsú” szervezésével elvonja híveit a csíksomlyói pünkösdszombati búcsún való részvételtől. Egy csíksomlyói fafaragó mesterrel²⁴ elkészítették, és a templom főoltárára helyezték a csíksomlyói kegyszobor másolatát, amelyhez ma már a csíksomlyóihoz hasonló lépcső vezet fel, és amelyet a Moldvából érkező búcsúsok ugyanúgy különböző tárgyakkal érintenek meg, mint az eredetit.²⁵

1. <https://tanczosvilmos.files.wordpress.com/2011/09/csiksomlyo-es-a-moldvai-csangok.pdf>

2. „Alpium Bálványos quae per Vajvodam moldaviae ante duo Secula Parochiae S. Petri ea lege collati sunt, ut pro Festis Pentecostalibus ad Cs. Somlyo ventitantibus vicinis Ungaris in limitibus Moldaviae degeatibus Somlyoienses triduanum hospitium concedant et pro reditu eosdem commeatu provideant...” (Benkő Károly: *Csík, Gyergyó és Kászon. Leírások két általános és részletes osztályokban*. Kolozsvár, 1853. 97.)

3. Domokos 1991, 36. o.

4. Tanczos Vilmos lejegyzése. 1999.

5. Szócs János csíkszeredai történész véleményét idézi: Botár István: *Csíkszépvez havasi kápolnája. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, 2010. 21. old.

6. Lásd: Botár 2010, 21. o., 13. jegyz.

7. Domokos Pál Péter: *Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának*. Budapest, Vita Kiadó, 1988. 21. o.

8. Csernik Antal, szül. 1937, Lujzikalagor – T. V. gyűjt. 1990.

9. További négy moldvai változatot közöl Magyar Zoltán: *Erdélyi népmondák I–II*. 2011. II. 512–513. o.

10. Andor János (1914–2002) búcsúvezető, Bogdánfalva – T. V. gyűjt. 1990. 5.

11. Csernik Antal, szül. 1937, Lujzikalagor – T. V. 1990.

12. Fikó Mihály, szül. 1923, Lujzikalagor – T. V. 1990.

13. Szilágyi Ferenc, szül. 1908, Csík – Fosztó László egy. hallg. gyűjtése. L. uő (1999): *Csíksomlyó és Barát*. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Budapest, A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII. 105. o.

14. A románba átkerült borat ~ barat többes száma barați ~ barați, amit a magyarul nem is tudó olasz pap Boraz alakban jegyezett fel. Innen származik a legrégebbi bucaresti katolikus templom Bărăție neve is, amelynek eredeti jelentése 'rendház', 'kolostor', illetve az ehhez tartozó 'kolostortemplom'.

15. Gabor, Iosif Pr: *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*. Editura Conexiuni, Bacău, 33–35. o.

16. Benda Kálmán (szerk.) *Moldvai csángó–magyar okmánytár*. I–II. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1989. I. 38. o., 79. o.

17. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok*. Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2005. 232. o.

18. Gabor: i. m. 34. o.

19. Minderről l. Gabor: i. m. 33–35. o.

20. Losteiner Leonard Propago Vitis című, kiadatlan kéziratát Endes Miklós kivonatolta 1942-ben. Az Országos Széchényi Könyvtárban található kivonat (OSZK Fol. Hung. 2101. 55–127.) alapján Mohay Tamás közli ezt a meghökkentő adatot, aki úgy véli, „hogy nehéz mit kezdeni” Losteinernek ezzel a közlésével. L. Mohay Tamás: *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. L. Harmattan, Budapest, 2009. 221–222. o.

21. Ezek áttekintését l. Mohay: i. m. 139–142. o.

22. Barna Gábor: *Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún*. In Halász Péter (szerk.): *„Megfog vala apóm, szokor kezemtől...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Budapest, 1993. 45–61., 54. o.

23. Barna: i. m. 54. o.

24. Az 1990-es évek elejéig dolgozó Ferencz István népi fafaragó mester több másolatot készített a csíksomlyói kegyszoborról. Egy másik másolat Felsőesztelneken található.

25. A baráti pünkösdi búcsúról bővebben: Fosztó: i. m. 103–111. o.